

ПАВЛО ТУТКОВСЬКИЙ – ЗІРКА УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

(До 160-річчя від дня народження та 100-річчя заснування НАН України)

К.В. Дикань

(Рекомендовано акад. НАН України П.Ф. Гожиком)

*Інститут геологічних наук НАН України, Київ, Україна, E-mail: kostdyk@gmail.com
Кандидат геолого-мінералогічних наук, старший науковий співробітник.*

*Institute of Geological Sciences of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: kostdyk@gmail.com
PhD (Geology and Mineralogy), Senior Researcher.*

*Институт геологических наук НАН Украины, Киев, Украина, E-mail: kostdyk@gmail.com
Кандидат геолого-минералогических наук, старший научный сотрудник.*

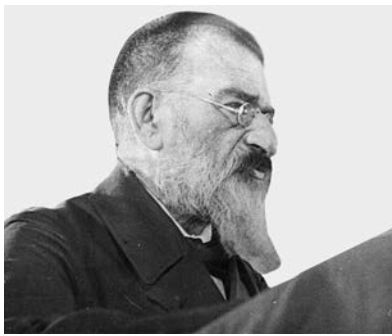
Кращий знавець неорганічної природи України – Павло Тутковський.
Володимир Вернадський

Павло Аполлонович Тутковський – справжній український патріот, безмежно відданий рідному краю, його народові, видатний геолог і географ, етнограф і краєзнавець, вчений-енциклопедист, організатор і подвижник науки та культури – гідний син української нації.

Павло Тутковський народився 1 березня (17 лютого ст. ст.) 1858 року в м. Липовець Київської губернії (наразі Вінницька область) у родині мирового судді, котрий закінчив службу достроково з половинною пенсією. Тож статки родини були незавидні. Прапрадід Павла Аполлоновича на прізвище Корчак-Тутко належав до запорізьких козаків. Прізвище прадіда Луки ще за часів Речі Посполитої було змінено на Тутковський.

Мама Павла – Юлія Антонівна – жінка непересічна, наділена музичним талантом і знанням декількох іноземних мов, присвятила життя дітям і родині. Діти зростали в сім'ї, осяяній турботою й любов'ю матері, котра й дала їм початкову домашню освіту. Тож, коли сім'я переїхала до Житомира, Павло одразу пішов до третього класу Першої восьмикласної класичної гімназії (брат Микола – до четвертого) й закінчив її зі срібною медаллю у 1877 р. Навчання зосереджувалося на вивченні «мертвих» мов і творів античних авторів, тоді як Павло захоплювався природознавством, історичними та

соціальними науками, читав підцензурних авторів (Бокля, Спенсера, Пісарєва, Чернишевського), через що, попри успіхи у навчанні, отримав лише срібну медаль і негативну характеристику до Київського університету [Тутковський, 1929].

Ювілейне засідання з нагоди 70-річчя П.А. Тутковського 19 травня 1929 р.
Останній публічний виступ П.А. Тутковського

Природниче відділення фізико-математичного факультету Імператорського університету ім. Св. Володимира в Києві (1877–1882) обумовило життєвий шлях Павла Тутковського, стало для нього справжньою alma mater, яка дала Україні природознавця світового рівня, котрий по праву посідає один щабель із іншим великим українцем – всевітньовідомим засновником Української академії наук Володимиром Вернадським.

Щойно поступивши до університету, Павло, як уся тогочасна молодь, охоплений вільнодумством, у березні 1878 р. узяв участь у студентській колотнечі й був виключений на один рік із університету «під нагляд батьків». У цей час він зустрів сироту О.Д. Багалій, яка тієї ж весни стала його дружиною. В подальшому в сім'ї

народилося п'ятеро дітей: син Вадим (1879), донька Ольга – майбутня письменниця Сно, прототип Анни Снегіної, науковий співробітник кабінету геології ВУАН, один із перших упорядників бібліотеки Інституту геології (8.05.1881–6.07.1929), а також Зінаїда (1883–1930), Юлія (1885–?), син Павло (1889–1914) [Макаренко, 2008].

Студентом Павло захоплювався хімією, мінералогією, на третьому курсі видав свою першу наукову працю з кристалографії «К вопросу о соотношении чисел элементов ограничения кристаллических форм», а також переклав «Мінералогію К.Ф. Наумана», котрі щедро прикрасив власними малюнками [Тутковський, 1929].

Його науковий наставник – відомий геолог Костянтин Матвійович Феоділаков – рекомендував свого найкращого вихованця по закінченні ним університету стипендіатом на кафедрі геології та мінералогії з метою підготовки до професорського звання. Через рік П.А. Тутковського призначають консерватором мінералогічного і геологічного кабінету Київського університету, де він працював із 1884 до 1895 р. Молода сім'я переживала матеріальну скруту, й Павло постійно шукав можливості для приробітку, зокрема трудився коректором у редакціях газет («Киевское слово») і журналів. Упродовж усього часу він невтомно працює в університетській лабораторії, разом із К.М. Феоділаковим часто виїжджає на геологічні екскурсії в околиці Києва, набуваючи навички польової роботи.

У 1889 р. за роботи в галузі мінералогії та геології Павла Тутковського нагородили золотою медаллю імені проф. І.І. Рахманінова. Медаллю нагороджувалася виключно молодь за видатні успіхи в природознавстві [Лівенцева, 2011].

Водночас молодий учений на кошти Київського товариства дослідників природи самостійно збирає й досліджує під мікроскопом граніти Житомирщини, пісковики Овруча, мармури Козіївки, мікрофауну з крейдових, палеогенових і неогенових відкладів. Упродовж 1880-1890 рр. він детально вивчив геологічну будову Правобережної України (особливо територію Волині, Полісся).

Паралельно П.А. Тутковський цікавиться підземними водами і можливістю забезпечення водою великих міст, передовсім Києва, позаяк містяни страждали від шлункових захворювань.

На той час артезіанська вода глибокого залягання була невідома. Вирішуючи проблему водопостачання, Павло Аполлонович об'єднав дані, здобуті при закладці колодязів і бурінні свердловин у межах Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, й передбачив наявність артезіанських вод у пісках юрських відкладів. Учений розрахував приблизну глибину залягання артезіанського горизонту в Києві. В спеціальній доповідній записці, поданій у 1895 р. до Київського товариства водопостачання, він, поряд із проектом свердловин на доюрську воду глибоких горизонтів, запропонував план спорудження київського водогону. Київ став одним із перших міст в Європі, що почав користуватися артезіанськими водами – епідемії черевного тифу припинилися. На Волинському Поліссі він описав декілька природних джерел артезіанських вод – «вікон», які фонтанують, а також розвиток карсту [Макаренко, 2008].

Утримувати велику родину, крім п'яти дітей він допомагав батькові, за злиденну зарплатню в університеті було доволі важко, до того ж у нього не склалися взаємини з деякими професорами. Тож у 1896 р. Павло Тутковський залишає університет, але 13 років, проведені в ньому, не були змарновані марно: за цей час він сформувався як зрілий учений.

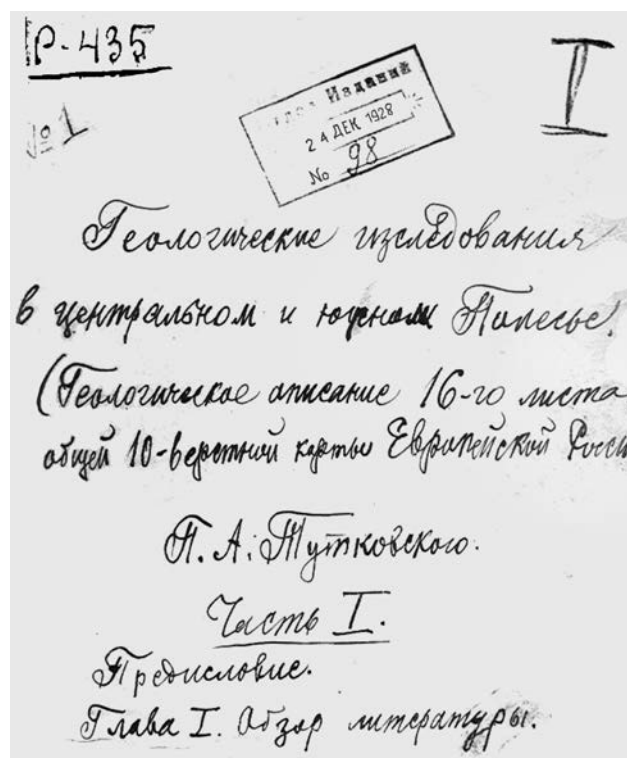
У 1896–1904 рр. П.А. Тутковський викладає географію та фізику в середніх навчальних закладах, працює інспектором народних училищ Луцького повіту Волинської губернії (мешкає в Луцьку), директором народних шкіл у Житомирі (1904–1909), директором народних училищ Волинської губернії. З усією родиною (з другою дружиною – Марією Юхимівною (1865–1937) – він побрався у 1897 р.; з нею мав трьох дітей: Сергія (1898–1937), Ірину (1899–1985) і Олександра (1900–1936)) переїздить до Житомира (1909–1915)). Тут П.А. Тутковський заснував, розробив статут і два роки був директором Центрального волинського музею (1910–1912). За цей короткий час музей став самостійною науковою установою, переїхав у нове приміщення. Чільне місце в експозиції музею посіли геологічні матеріали, зібрані Павлом Тутковським.

З легкої руки академіка О.П. Карпінського Павло Аполлонович у 1900 р. починає працювати позаштатним співробітником Геологічного комітету (Геолкому): він проводить геологічну зйомку 16-го аркуша 10-верстової карти Євро-

пейської Росії. Аркуш охоплює чималеньку й геть невивчену територію України і Білорусі: південна рамка аркуша проходила північною околицею м. Рівне; західна – через м. Ковель; східна – дещо на захід від м. Мозир; північна – вздовж широти м. Брест. Північна частина аркуша включає р. Прип'ять, м. Пінськ. У межах аркуша будувалася Києво-Ковельська залізниця, велися значні земляні роботи. П'ятсоткілометрова траса стала для вченого справжнім Клондайком геологічного матеріалу.

Геологічне картування вздовж залізничного будівництва виявило межі виходів на поверхню порід Українського щита, відслонення палеогенових пісковиків, мергелів, крейдових порід, численні інтрузивні та ефузивні тіла, Пелчанські дислокації в девоні. Регіональній геології Волині, українського й білоруського Полісся П.А. Тутковський присвятив 33 праці. Серед них такі фундаментальні роботи, як «Краткий географический очерк истории центрального и южного Полесья» (1910), «Зональность ландшафтов и почв в Волынской губернии» («Почвоведение», 1910, ч. 3), «Геологический очерк Минской губернии» (1916), «Словечано-Овруцкий кряж та узбережжя ріки Словечни» (1923), «Геологические исследования на территории бывшей Минской губернии» (1925) та ін. На жаль, найбільша праця – «Геологическое описание территории 16-го листа 10-верстной карты Европейской России», обсягом понад 150 авторських аркушів не опублікована, зберігається в архіві Інституту геологічних наук (ІГН) НАН України. Про корисні копалини краю йдеться в 11 наукових статтях. У них досліджено полошківський каолін, берил із гранітів Київщини, анамезит Волині, мармур, бурштин, торфи, овруцькі пісковики, пірофілітові сланці, будівельні матеріали Київщини, Волині [Каптаренко-Черноусова, 1958]. Піонерні роботи П.А. Тутковського в галузі болото- і ґрунтознавства стали підмурівком розробки схем осушення районів Полісся, формування наукових основ меліорації збитково-зволожених земель.

Непересічний внесок П.А. Тутковського у вивчення четвертинних відкладів зробив його основоположником геології антропогену України. До нього ці відклади розглядалися як «наосні», такі, що заважають вивченню давніших утворень. Учений довів, що їм належить особливе місце в історії Землі. Вивчаючи дольодови-

кові, льодовикові, післяльодовикові відклади, лесову товщу, дослідник надрукував 37 праць, висунувши гіпотези еолового походження лесів, існування пустель Північної півкулі, великого плейстоценового зледеніння, неолітичної культури [Каптаренко-Черноусова, 1958]. Питання палеогеографії четвертинного періоду, материкового зледеніння, з'ясування залежності походження лесових порід від стадій зледеніння висвітлені в роботах «К вопросу о способе образования лесса» («Землеведение», 1899, кн. 1–2), «До питань про вік поверхів лесу та похованих ґрунтів України» («Праці Українського науково-дослідного геологічного інституту», 1931, т. 4) та ін.

Вивчення льодовикових форм рельєфу і слідів існування пустель уможливило побудову гіпотези утворення лесів у підняттях льодовика, що відступав. Такі сліди П.А. Тутковський убачав у наявності барханів, поширенні пірамідальних валунів, «пустельній засмазі» на гальках, існуванні барометричного максимуму, від якого постійно дули вітри-фени тощо. Плейстоценові геологічні й фізико-географічні події висвітлені в книзі «Ископаемые пустыни Северного полушария» («Землеведение», 1909, кн. 1–4). Того ж року Московське товариство любителів природознавства, антропології та етнографії нагородило його золотою медаллю [Лівенцева, 2011].

На пропозицію професорів Д.М. Анучина і О.П. Павлова у 1911 р. П.А. Тутковський блискуче захистив докторську дисертацію на тему «Ископаемые пустыни Северного полушария». Московський університет одногласно присудив йому науковий ступінь доктора географії. П.А. Тутковський став першим дипломованим доктором географії в Україні. Того ж року Казанський університет без захисту роботи надав йому науковий ступінь доктора мінералогії і геогнозії (*honoris causa* – «заради пошани»). Як зазначав сам Павло Аполлонович, отримати докторський ступінь, не маючи ступеня магістра, – випадок унікальний [Тутковський, 1929].

Вочевидь, уже в той час П.А. Тутковський сформував власну концепцію біосферного мислення. Використовуючи засади системного аналізу, він докладно проаналізував взаємозв'язок рельєфу, ґрунтів, клімату, гідрографії та розвиток і поширення флори і фауни, неолітичних культур, чим ув'язав географію, геологію, біологію та антропологію. Пізніше у книзі «Природна районізація України» (1922) П.А. Тутковський обґрунтував генетичну класифікацію й розподіл фізико-географічних краєвидів України на основі їх геологічної еволюції, класифікував ландшафти України, виділяючи основні морени, передові морени, зандрові відклади, леси, котрі впливають на орографію, гідрографію, ґрунти території, господарчі умови життя людини («Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю», 1924)

Хоча у П.А. Тутковського є чотири статті про третинні й неогенові молюски, а також три статті з вивчення хребетних, справжнім новатором він став у напрямі вивчення мікрофауни, позаяк уперше в Російській імперії розробив і запропонував мікропалеонтологічний метод дослідження морських осадових порід. Аналізуючи третинні та четвертинні відклади Київщини, Чернігівщини, Волині, Полтавщини, Таврії, Подніпров'я, вчений наголошує на значному поширенні мікрофауни в них. Цьому питанню він присвятив 25 статей і монографію «Копальні мікрофауни України, їх геологічна вага і методи їх дослідження» (1925) [Каптаренко-Черноусова, 1958]. Повний перелік праць, присвячених мікропалеонтології, наведено в статті П.Ф. Гожика із співавторами [Гожик та ін., 2016]. Його праці здобули визнання вітчизняних і зарубіжних фахівців. Цей метод до сьогодні є найточнішим у стратиграфії. Потужна школа українських

мікрофауністів, започаткована П.А. Тутковським, плідно працює в нашій державі століття потому.

У 1913 р. Павло Тутковський повертається до Київського університету на посаду приватдоцента, а з 1914 р. – ординарного професора кафедри географії; веде лекційний курс із фізичної географії. Спочатку Велика війна, а потім Жовтневий переворот порушили нормальний перебіг життя й плани вченого (певний час він перебуває в евакуації), та це не завадило йому в 1917 р. заснувати Інститут географії при Київському університеті.

Одночасно зі створенням Української Центральної Ради (4(17).03.1917–29.04.1918) у березні 1917 р. Українське наукове товариство (УНТ) порушує питання про започаткування в Києві Українського народного університету – наріжного каменю національної вищої освіти. П.А. Тутковський був професором створеної у листопаді 1917 р. Української педагогічної академії, Українського народного університету [Лівенцева, 2011]. У квітні 1918 р. його обирають головою Природничої секції УНТ. З ініціативи П.А. Тутковського виникає низка нових секцій товариства, видається журнал «Вісник природознавства».

Як голова Природничої секції УНТ Павло Тутковський разом із Володимиром Вернадським, Агатангелом Кримським, Володимиром Косинським, Дмитром Багалієм, Миколою Василенком, Михайлом Туган-Барановським бере активну участь у роботі Комісії з підготовки та заснування Української академії наук (УАН). У Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН (9.07–17.09.1918) він готує детальну «Записку для вироблення законопроекту про утворення кафедри географії при УАН». Саме вчені-природознавці відіграли вирішальну роль у заснуванні УАН, хоча й домінувала думка про гуманітарний напрям її роботи [Лівенцева, 2011].

14 листопада 1918 р. вийшов наказ Гетьмана всієї України Павла Скоропадського «Про призначення дійсних членів УАН». Ним призначено 12 перших українських академіків (по три на відділ), а саме: історики Дмитро Багалій і Орест Левицький, економісти Михайло Туган-Барановський і Володимир Косинський, сходознавці Агатангел Кримський і Микола Петров, лінгвіст Степан Смаль-Стоцький, геологи Володимир Вернадський і Павло Тутковський

(«заслужений ординарний професор Київського університету Св. Володимира»), біолог Микола Кащенко, механік Степан Тимошенко, правознавець Федір Тарановський. На президента Академії Гетьман запросив Михайла Грушевського, але той відмовився. Установче спільне зібрання 27 листопада 1918 р. обрало президентом УАН професора Володимира Вернадського, а неодмінним секретарем – Агатангела Кримського. П.А. Тутковський стає головою правління УАН, першим головою фізико-математичного відділу УАН (1919–1930): на його плечі лягли організаційні й господарські питання, створення кафедри геології, геологічного кабінету, геологічного музею.

Попри російську агресію та матеріальну скруту, українська наука переживає бурхливу структурну розбудову: створюється низка наукових і науково-дослідних установ, розвиток яких був би неможливим без активної участі П.А. Тутковського. Він очолює Комісію з вивчення природних багатств України, створену на пропозицію В.І. Вернадського, є головою Природничої секції УНТ і геологічної секції Інституту української наукової мови (до 1921 р.), відіграє провідну роль в організації Бібліотеки УАН, пізніше (з 1919 р.) – Всенародна бібліотека України (наразі ЦНБ імені В.І. Вернадського). Це не заважає йому продовжувати наукову діяльність: у 1918 р. за загальною науковою редакцією П.А. Тутковського побачила світ «Шкільна мапа України» мірила 1:1 680 000; він один із редакторів «Географічного атласу України» (1928) – першого комплексного атласу в Україні.

Наступного 1919 року П.А. Тутковський очолив Сільськогосподарський комітет України, котрий чимало зробив для природоохорони, зокрема для охорони заповідників Асканія-Нова, Канівського та Конча-Заспа; у 1920-му – краєзнавчу комісію при УАН; у травні 1920 р. – секцію науки Українського громадського комітету (керівник В. Прокопович). Саме тоді й завдяки зусиллям насамперед П.А. Тутковського починається формування школи українських геологів: у 1924 р. створюється науково-дослідна кафедра геології (Павло Аполлонович – її голова); 1 квітня 1926-го її та кафедру гідрогеології реорганізовано в Науково-дослідний інститут геології, директором якого Павло Тутковський був до кінця життя. Відтоді (нині ІГН НАН України) – це головна наукова геологічна установа в Ук-

раїні. Геологічний музей, започаткований при науково-дослідній кафедрі геології, стане Національним геологічним музеєм при НДІ геології у 1927-му. Гордістю вченого було те, що вже у 1929 р. у Києві діяло 22 дослідницькі кафедри та інститути.

Водночас Павло Аполлонович головує в геологічній секції Інституту української наукової мови, бере активну участь у складанні словників наукової термінології в галузі геології, географії, ботаніки, зоології. Він уклав перший україномовний довідник «Загальне землезнавство» (1927), ініціює видання «Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури», першого «Словника геологічної термінології» (1923), що містив понад 5 тис. термінів, є автором статей про географію як науку та з дидактики географії; з економіки, зокрема сільського господарства України тощо. При П.А. Тутковському весь документообіг в УАН вівся виключно українською. Він наголошував: «Визнаючи величезну могутність Слова як знаряддя людської мислі, ми почуваємо пекучу потребу у розробленні української природничої термінології» [Лівенцева, 2011]. Зазначу, що багато статей із географії України в «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона» також належать його перу. Як бібліограф П.А. Тутковський підготував і видав численні покажчики літератури з геології та фізичної географії центрального і південного Полісся, медицини, гігієни, санітарії, бальнеології курортів та народної медицини, української картографії, гідрогеології і сільського господарства.

У 1929 р. геологічна громадськість за ініціативою М.С. Грушевського відзначала 70-ліття вченого і 40-ліття наукової діяльності П.А. Тутковського. Урочисте засідання відображено в короткометражному фільмі. На жаль, на той час Павло Аполлонович був тяжко хворий після перенесеної операції: він майже цілком утратив зір; останні праці задиктовував.

Комуно-московська політика визначила долю кращих представників Академії загалом і П.А. Тутковського зокрема: все українське мало бути знищене, незалежно від конкретних дій людини. А Павло Тутковський ніколи не приховував свого українства! У березні 1924 р. М.С. Грушевський із сім'єю повернувся до Києва з еміграції. 3 жовтня 1926 р. в актовій залі університету за активної участі Павла Тутковського (чільник ювілейного комітету) українська

громадськість, особливо студентська та учнівська молодь, урочисто відзначили 60-річчя від дня народження й 40-річчя наукової діяльності М.С. Грушевського. П.А. Тутковський відкривав урочисту академію. Варто зазначити, що Сергій Єфремов (історик літератури, академік Української академії наук (з 1919 р.), віце-президент ВУАН (1922–1928 рр.), голова Управи УАН (1924–1928 рр.)) нарікав, що це святкування П.А. Тутковський ініціював в обхід президента ВУАН (В.І. Липський), віце-президента, неодмінного секретаря; без відома й санкції загальних зборів або президії Академії [Пристайко, 1996, с. 150, 151].

З осені 1929 р. розпочався погром наукових установ, створених М.С. Грушевським. У листопаді–грудні 1929-го сесія Ради ВУАН почала ліквідовувати комісії, що ними керував М.С. Грушевський (остаточно знищені в 1933-му). Процес Спілки визволення України (9.03.–19.04.1930) започаткував вирішальну фазу терору комуністичної влади проти українців загалом і української еліти зокрема. Загалом, звинувачено 474 особи, з яких 15 розстріляно, 192 – відправлено на Соловки, 87 – вислано за межі України. Це був цвіт української нації. Напередодні Голодомору влада знищувала українську інтелігенцію, позбавляючи селянство можливостей апелювати до світової гуманістичної громадськості. Зрозуміло, що репресивні органи не оминули й академіка Павла Тутковського, котрого записали в «націоналісти»: ГПУ неодноразово викликали його на допит [Вікіпедія]. Ситуацію розв'язала важка хвороба й підступна смерть ученого.

3 червня 1930 р. академік відійшов у захід. Його поховали з відповідними почестями як члена Всеукраїнського центрального виконавчого комітету, депутата Київського міського та окружного виконкомів на Лук'янівському меморіальному кладовищі (ділянка № 15, ряд 1, місце 14). Ще перед операцією, зібравши всю родину, Павло Аполлонович заповів поховати себе за козацьким обрядом: на возі, запряженим волами. Саме так і провели в останню дорогу Академіка.

Трагічно склалася доля сина Сергія (псевдо «Львович», «Орел») – активіста Спілки воєнних безвірників, який викладав діалектичний матеріалізм у Київському університеті, педагогічному інституті, співпрацював із газетою «Воєнничий безвірник». Лівий есер (із 1917),

боротьбист (із 1919), член КП(б)У (з 1920). Орієнтовно з 1930 р. працював заступником директора з наукової частини у Музейному містечку. З 1935 р. – таємний співробітник НКВД. Арештований у вересні 1937-го, розстріляний 18.11.1937 [Білокінь, 2017, с. 630].

П.А. Тутковському тричі пропонували посади посаду Президента АН України, та він завжди відмовлявся, цінуючи в собі науковця, а не адміністратора. Був скромний у побуті, дуже простий і чуйний у стосунках із людьми, багато уваги приділяв власним дітям. Вільно володів англійською, французькою, німецькою, італійською мовами, мав абсолютний музичний слух, на дозвіллі любив грати на роялі. Створивши Геологічний музей, Павло Аполлонович не гребував особисто проводити екскурсії.

Почавши наукову діяльність студентом, академік Павло Тутковський надзвичайну увагу приділяв вихованню молодих наукових кадрів, їх навчанню під керівництвом і увагою досвідчених професорів. Причому навчання має бути різнопланове й, крім теоретичних і лабораторних робіт, необхідно виконувати роботи, потрібні економіці. Надбання ж науки мають популяризуватися серед «широких кіл робітників та селян» [Тутковський, 1929]. Сам особисто підготував безліч статей і дописів у газетах і журналах, в Україні та за кордоном. Постійно перебував у пошуку, багато читав, самостійно вибирав об'єкти і методи дослідження.

Наукова спадщина П.А. Тутковського розкішна й нараховує понад тисячу статей і монографій, які стосуються найширшого кола питань із історичної, загальної, четвертинної, регіональної та динамічної геології, гідрогеології, петрографії, мінералогії, біостратиграфії, палеонтології, а також географії, геоморфології, крає- і ландшафтознавства, картографії, ґрунтознавства, етнографії та етнології, вивчення мінеральних ресурсів, розвитку музейної справи та розбудови української науки. Левову її частку присвячено Україні.

Як природодослідник із глибоким, органічним інтересом до вивчення природи, П.А. Тутковський послідовно й самовіддано пропагував красу рідного краю, відзначав її особливості, пояснював причини виникнення тих чи інших ландшафтів і природних явищ, визначав шляхи використання природних багатств. У результаті опрацювання проблем четвертинної геології та палеогеографії створив класифікацію ландшафтів

України – оригінальну концепцію природного районування, що заклала теоретичні підвалини українського краєзнавства.

Заслуги П.А. Тутковського перед наукою загалом і геологією та географією зокрема невмирущі й були оцінені ще за його життя: крім академіка УАН (1918) він також мав звання академіка Білоруської академії наук (1928), був Віце-головою Товариства дослідників Волині (2.10.1910), Головою фізико-математичного відділу УАН (1918), Головою природничого відділу та геологічної секції Інституту української наукової мови (1918), Почесним членом Київського товариства дослідників природи (1883), Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (1889), Товариства дослідників Волині (1900), Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1926), дійсним членом Петербурзького мінералогічного товариства (1886), Сибірського мінералогічного товариства, Бельгійського товариства геології, гідрогеології і палеонтології в Брюсселі (1888), Російського географічного товариства в Петербурзі (1910), Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1923).

12 вересня 1921 р. РНК УСРР ухвалила постанову «Про соціальне забезпечення заслужених працівників науки», котрою П.А. Тутковському (а також математикам В.П. Єрмакову і Д.О. Граве, мовознавцю А.Ю. Кримському, історикові Д.І. Багалієві) було дозволено видання за державний кошт наукових праць; їх звільнено від сплати податків; заборонено реквізиції та

ущільнення їхніх помешкань; їх матеріально забезпечено, а у випадку смерті – члени родини забезпечувалися позакатегоріальною довічною ставкою заробітку.

На засіданні Фізико-математичного відділу ВУАН 6 червня 1930 р. (протокол № 7) ухвалили: скликати у жовтні жалібне урочисте засідання, присвячене пам'яті П.А. Тутковського; просити Народний комісаріат освіти (НКО) надати ім'я П.А. Тутковського НДІ геології та Геологічному музеєві; просити НКО встановити дві стипендії імені П.А. Тутковського для молодших геологів; просити НКО призначити премію академіка П.А. Тутковського в галузі геології; порушити клопотання про особливу пенсію родині небіжчика; видати ювілейний збірник на пошану П.А. Тутковського.

У 2007 р. Національною академією наук України була заснована Премія НАН України імені П.А. Тутковського, що вручається Відділенням наук про Землю НАН України за видатні наукові роботи в галузі геології, географії, океанології, геоекології, кліматології та метеорології.

Ім'ям Павла Тутковського у Києві в районі Караваєвих дач названо вулицю; багато викопних організмів різних груп фауни мають видові назви на його честь.

Настав час увічнити ім'я Павла Аполлоновича Тутковського меморіальною чи хоча б анотаційною дошкою на будинку ІГН НАН України в Києві, а також із метою реалізації закону про декомунізацію перейменувати «Інститут геологічних наук» на «Інститут геології імені П.А. Тутковського».

Список літератури

Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. І.М. Дзюба, передне слово. Київ: Пенмен, 2017. 768 с.

Гожик П.Ф., Макаренко Д.Є., Маслун Н.В., Ключина Г.В. Павло Аполлонович Тутковський – засновник і перший директор Інституту геологічних наук НАН України, фундатор мікропалеонтологічної школи. *Геол. журн.* 2016. № 2 (355). С. 7–16.

Каптаренко-Черноусова О.К. Академік Павло Аполлонович Тутковський. *Геол. журн.* 1958. Т. 18, вип. 1 (58). С. 100–101.

Лівенцева Г. Павло Тутковський – фундатор геологічної наукової школи в Україні. *Дзеркало тижня.* 16 грудня 2011. URL: https://dt.ua/SOCIETY/pavlo_tutkovskiy_fundator_geologichnoyi_naukovoyi_shkoli_v_ukrayini.html. (Дата звернення: 10.04.2018).

Макаренко Д.Є. Академік Павло Тутковський. *Геол. журн.* 2008, № 1 (322). С. 115–116.

Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. Київ: Україна, 1996. 335 с.

Тутковський П.А. Академік Павло Тутковський (Автобіографія). Київ: Вид-во Академії наук, 1929. 20 с.

Тутковський Павло Аполлонович. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%90%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. (Дата звернення: 10.04.2018).

References

- Bilokin S.I.**, 2017. Mass Terror as a Means of Public Administration in the USSR. 1917–1941 years: source study research. I.M. Dziuba, the front word. Kyiv: Penman, 768 p. (in Ukrainian).
- Gozhik P.F., Makarenko D.E., Maslun N.V., Klyushina G.V.**, 2016. Pavlo Apollonovych Tutkovsky is the founder and first director of the Institute of Geological Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine, the founder of the Micropaleontology School. *Geologichnyy zhurnal*, No. 2 (355), p. 7–16 (in Ukrainian).
- Kaptarenko-Chernousova O.K.**, 1958. Academician Pavlo Apollonovych Tutkovsky. *Geologichnyy zhurnal*, vol. 18, № 1 (58), p. 100–101 (in Ukrainian).
- Liventseva G.**, 2011. Pavlo Tutkovsky is the founder of the geological science school in Ukraine. *Dzerkalo tyzhnya*. December 16, URL: https://dt.ua/SOCIETY/pavlo_tutkovskiy_fundator_geologichnoyi_naukovoyi_shkoli_v_ukrayini.html. (Application date: 10.04.2018) (in Ukrainian).
- Makarenko D.E.**, 2008. Academician Pavlo Tutkovsky. *Geologichnyy zhurnal*, No. 1 (322), p. 115–116 (in Ukrainian).
- Pristayako V.I., Shapoval Y.I.**, 1996. Mykhaylo Hrushevsky and GPU-NKVD. Tragic decade: 1924–1934. Kyiv: Ukraine, 335 p. (in Ukrainian).
- Tutkovsky P.A.**, 1929. Academician Pavlo Tutkovsky (Autobiography). Kyiv: Publishing house of the Academy of Sciences, 20 p. (in Ukrainian).
- Tutkovsky Pavlo Apollonovych.** Wikipedia URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%82%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE_%D0%90%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. (Application date: 10.04.2018) (in Ukrainian).

Стаття надійшла
12.04.2018